

Η πρόιμη ανάπτυξη του Κινήματος των ακολούθων του Ιησού

Πέτρος Παρθένης
Ιστορικός

Περίληψη: Η εντυπωσιακή κατάκτηση του μεσογειακού κόσμου από τον Χριστιανισμό τον 4ο αι. μ.Χ. συχνά επισκιάζει τις ταπεινές απαρχές του θρησκευτικού αυτού κινήματος, παρότι παρουσιάζουν πολύ ενδιαφέρον και, από πολλές απόψεις, διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα και τη μεταγενέστερη ανάπτυξη του. Στο συγκεκριμένο άρθρο, επιχειρώ, βασιζόμενος σχεδόν εξολοκλήρου στα συνοπτικά Ευαγγέλια και τις Πράξεις των Αποστόλων, να φωτίσω ορισμένες πτυχές της αρχικής του ανάπτυξης, προσδιορίζοντας την αρχική του κοιτίδα, κατανοώντας ορισμένους λόγους για τους οποίους επιλέχθηκε η Ιερουσαλήμ ως έδρα του, διακρίνοντας πώς πυροδοτήθηκε η αρχική του γεωγραφική εξάπλωση και τις πιθανές ανάγκες των μελών του Κινήματος που ανάγκασαν τα μέλη του να έχουν τόσο στενή και τακτική επαφή. Η προσεκτική μελέτη των ευαγγελίων και των Πράξεων υποδεικνύει τη Γαλιλαία, όχι την Ιερουσαλήμ, ως την αρχική κοιτίδα του Κινήματος. Παρόλα αυτά, πολύ σύντομα μετά τον θάνατο του Ιησού, ο πυρήνας των αρχικών του ακολούθων επέλεξε να μετακινηθεί μόνιμα στην Ιερουσαλήμ, πιθανόν υπό το βάρος εσχατολογικών προσδοκιών και μιας ανέλπιστα μαζικής ένταξης νέων μελών στο Κίνημα. Παρά την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη πως το Κίνημα άρχισε αμέσως να εξαπλώνεται γεωγραφικά, οι Πράξεις υποδηλώνουν πως η αρχική του τάση ήταν συγκεντρωτική, με τα νέα μέλη να συγκεντρώνονται στην Ιερουσαλήμ, παρά να διασπείρονται. Η πρώτη του γεωγραφική εξάπλωση γίνεται υπό το βάρος των πρώτων τοπικών διώξεων του Κινήματος, και όχι με πρωτοβουλία των Αποστόλων, που γενικά, εμφανίζονται να ακολουθούν την περαιτέρω γεωγραφική εξάπλωση, όχι να ηγούνται αυτής. Τέλος, η ανάγκη των νέων μελών του Κινήματος να συναναστραφούν με όσους είχαν γνωρίσει προσωπικά τον Ιησού, καθώς και ο μικρός σχετικά αριθμός ατόμων με την ικανότητα να συσχετίζουν τη μεσσιανική υπόσταση του Ιησού με τις Εβραϊκές Γραφές πιθανόν συνέβαλε σημαντικά στη δικτύωση των πρώιμων κοινοτήτων και στην τακτική τους επικοινωνία.

Summary: The impressive way by which Christianity conquered the Mediterranean world by the end of the 4th cent. AD often overshadows the humble origins of this religious movement, even though they are very interesting and have, in many ways, shaped the Movement's character and future development. In this article, based almost entirely on the synoptic Gospels and the Acts of the Apostles, I try to shed some light on some aspects of its early development, by locating the Movement's birthplace, understanding some of the reasons for selecting Jerusalem as its centre, discovering what triggered its initial spread, and what kind of needs forced the members of the Movement to establish so close and frequent contact. A thorough study of the Gospels and Acts specifies Galilee as the Movement's birthplace, not Jerusalem. Still, soon after Jesus' death, the nucleus of his followers chose to move permanently to Jerusalem, possibly because of eschatological expectations and an unexpected and massive success in gaining new members. Contrary to what is widely assumed, the Movement exhibited at first a tendency of concentrating its members to its centre instead of spreading to neighbouring

territories. Its first geographical spread outside Jerusalem is described as a result of local persecution, and not as an initiative by the Apostles, who mostly appear to follow up the Movement's further dispersion instead of leading it. Last, the need among the members of the Movement to meet and socialise with persons who have known Jesus personally, as well as the small number of people within the Movement capable of linking Jesus' Messianic status with the Hebrew Scriptures contributed to the formation of networks amongst the early communities of Jesus' followers.

Λέξεις κλειδιά: πρώιμος Χριστιανισμός, ακόλουθοι του Ιησού, γεωγραφική εξάπλωση, δικτύωση χριστιανικών κοινοτήτων.

Key words: early Christianity, followers of Jesus, spread of Christianity, Christian networks

Η Παλαιστίνη του 1^{ου} αιώνα ευνοούσε την ανάπτυξη κοινωνικών και πολιτικών κινήματων με έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα. Σε μια περιοχή και έναν λαό όπου η σχέση με το θείο ήταν εξαιρετικά σημαντική σε προσωπικό επίπεδο, η ύπαρξη λίγων καθολικά αποδεκτών δογμάτων και η έλλειψη μιας απόλυτης αυθεντίας σε πολυάριθμα ζητήματα καθημερινών πρακτικών και συνηθειών τροφοδοτούσαν τη συνεχή ανάδυση τέτοιων κινήματων, τα περισσότερα από τα οποία ήταν βραχύβια και δεν είχαν προοπτικές διάχυσης σε μη ιουδαϊκούς πληθυσμούς. Το πώς ένα από αυτά μετεξελίχθηκε στο δυναμικότερο θρησκευτικό ρεύμα της αρχαιότητας, τον χριστιανισμό, είναι μια από τις συναρπαστικότερες θεματικές στην ιστορία της αρχαιότητας.

Για διάφορους λόγους, οι απαρχές αυτής της εξάπλωσης παραμένουν αρκετά σκιώδεις. Οι λιγοστές σύγχρονες με τα γεγονότα πηγές και η τάση πολλών μελετητών να «διαβάζουν» σε αυτές προκατασκευασμένες θεωρίες έχουν αφήσει πολλά ερωτήματα αναπάντητα.

Στο παρόν άρθρο, επιχειρώ, βασιζόμενος αποκλειστικά στις αφηγήσεις των συνοπτικών Ευαγγελίων και των Πράξεων, να προτείνω ορισμένες απαντήσεις σε κάποια πολύ ενδιαφέροντα ερωτήματα που σχετίζονται με την πρώιμη

ανάπτυξη του κινήματος¹ των ακολούθων του Ιησού:

- Ποια ήταν η αρχική κοιτίδα του Κινήματος των ακολούθων του Ιησού; Η Γαλιλαία ή η Ιουδαία;
- Η Ιερουσαλήμ εμφανίζεται στις Πράξεις ως η εξαρχής αναμφισβήτητη έδρα του Κινήματος. Κι όμως, είναι η πόλη στην οποία θανατώθηκε ο ιδρυτής της, και τίποτα στα Ευαγγέλια δεν υποδηλώνει πως η δράση του Ιησού είχε ιδιαίτερη απήχηση εκεί. Γιατί, λοιπόν, επιλέχθηκε η Ιερουσαλήμ ως έδρα του Κινήματος;
- Στις διάνοιες των περισσότερων, ο χριστιανισμός (σωστά) ταυτίζεται με μια συνεχή γεωγραφική εξάπλωση. Σε ποιο βαθμό ίσχυε αυτό για τον αρχικό πυρήνα των ακολούθων του Ιησού, και υπό ποιες συνθήκες άρχισε να εξαπλώνεται γεωγραφικά το Κίνημα;
- Οι κοινότητες των ακολούθων του Ιησού εμφανίζονται συστηματικά στις πηγές να είναι οργανωμένες σε ευρύτερα δίκτυα και να έχουν τακτικότερη επικοινωνία. Από αυτή την άποψη, αποτελούν εξαίρεση μεταξύ

1. Στη συνέχεια του κειμένου, ο συγκεκριμένος όρος με κεφαλαίο αρχικό γράμμα θα αναφέρεται πάντοτε στους ακολούθους του Ιησού.

άλλων λατρευτικών κοινοτήτων του 1^{ου} αιώνα. Ποιες ανάγκες οδήγησαν στη δικτύωση των αρχικών κοινοτήτων;

Θα ξεκινήσουμε την εξέταση αυτών των ερωτημάτων προσδιορίζοντας πρώτα ποια ήταν η αρχική κοιτίδα του Κινήματος.

Ποια ήταν η αρχική κοιτίδα του Κινήματος;

Τόσο τα Ευαγγέλια όσο και οι Πράξεις παρουσιάζουν ως πρωταρχικό κέντρο της δραστηριότητας του Ιησού τη Γαλιλαία. Ο ίδιος ο Ιησούς εμφανίζεται συστηματικά να έχει ανατραφεί στη Ναζαρέτ της Γαλιλαίας, ενώ για τον σαφέστερο προσδιορισμό του *σε* ή *από* άτομα που δεν είναι ακόλουθοί του χρησιμοποιείται το επίθετο «Ναζωραίος».² Η καταγωγή του από τη Γαλιλαία δεν αμφισβητείται σε καμία αξιόλογη πηγή, ούτε μοιάζει να εξυπηρετεί με κάποιο ιδιαίτερο τρόπο τους στόχους του Κινήματος – το αντίθετο μάλιστα, για αυτό και απαιτεί κάποια αιτιολόγηση.³ Οι παλαιότεροι ακόλουθοι του Ιησού επίσης προσδιορίζονται ως «Ναζωραίοι»⁴ και «Γαλιλαίοι»⁵ και γενικά συσχετίζονταν στις διάνοιες των Ιουδαίων με τη Γαλιλαία, ακόμη κι αν δεν κατάγονταν όντως από εκεί.⁶

2. Καταγωγή από τη **Ναζαρέτ**: Ματ. 2:23· 4:13· 21:10· Μάρ. 1:9· Λουκ. 1:26· 2:4, 39, 51· 4:16· Ιωάν. 1:45-46· Πράξ. 10:38. «**Ναζωραίος**»: Ματ. 26:71· Ιωάν. 18:5 [και «Ναζαρηνός» σε μεταγενέστερα χειρόγραφα], 7· Πράξ. 2:22. «**Ναζαρηνός**»: Μάρ. 14:67· 16:6· Λουκ. 24:19 [και «Ναζωραίος» σε μεταγενέστερα χειρόγραφα]. Αξίζει να σημειωθεί πως ο όρος «Ναζαρηνός» έχει στενότερη ετυμολογική συγγένεια με το «Ναζαρέτ» από ό,τι το «Ναζωραίος», που προδίδει μια προσπάθεια συσχέτισης του όρου με τον όρο «Ναζηραίος». Προφανώς δεν είναι τυχαίο που το παλαιότερο από τα Ευαγγέλια χρησιμοποιεί τον όρο «Ναζαρηνός», επιβεβαιώνοντας ακόμη πιο ξεκάθαρα την αρχικά αμιγώς γεωγραφική σημασία του όρου.

3. Ματ. 2:23.

4. Πράξ. 24:5.

5. Πράξ. 1:11· 2:7.

6. Στο κατά Ιωάννη ευαγγέλιο, όταν ο Νικόδημος μιλά υπέρ του Ιησού, οι Φαρισαίοι τον ρωτούν ειρωνικά μήπως καταγόταν κι εκείνος από τη Γαλιλαία (Ιωάν. 7:45-52).

Η Γαλιλαία αποτελεί και τον κατεξοχήν χώρο δράσης του Ιησού στα συνοπτικά Ευαγγέλια, καθώς και την περιοχή με τα περισσότερα τοπωνύμια στις αφηγήσεις των Ευαγγελίων.⁷ Η Καπερναούμ αποτελούσε, πιθανότατα, τη βάση του Ιησού,⁸ όπως και τον τόπο καταγωγής των περισσότερων στενών του ακολούθων.⁹ Στα ευαγγέλια του Ματθαίου και του Μάρκου, η Καπερναούμ περιγράφεται ως η «δική του πόλη»,¹⁰ και εκεί είναι που του ζητούν να πληρώσει τον φόρο του Ναού.¹¹ Αντίθετα, ο

7. Βηθσαϊδά, Κανά, Καπερναούμ, Χοραζίν, Ναϊν, Ναζαρέτ, Μαγαδάν. Ενδεικτικά, Ματ. 11:20-23· 15:39· Λουκ. 4:16· 7, 11· Ιωάν. 2:11.

8. Ματ. 4:13-16· Μάρ. 1:16-34· Λουκ. 4:16, 23, 28-41· Ιωάν. 2:12, 13.

9. Συγκεκριμένα οι Ανδρέας, Πέτρος, Ιάκωβος του Ζεβεδάιου και ο Ιωάννης ο αδελφός του (Λουκ. 4:31· Ματ. 4:13-22). Το ίδιο ισχύει και για τον Ματθαίο/Λευί (Ματ. 4:23-25· 9:1-9). Ο μόνος στενός ακόλουθος του Ιησού που δεν κατάγεται από τη Γαλιλαία είναι ο Ιούδας ο Ισκαριώτης.

10. Ματ. 9:1· Μάρ. 2:1.

11. Ματ. 17:24-27. Επίσης, ορισμένα από τα γνωστότερα θαύματά του και κάποια από τα πιο γνωστά περιστατικά της διακονίας του λαβαίνουν χώρα εκεί· ενδεικτικά, η θεραπεία του παραλυτικού στο Μάρ. 2:2-12 και η κλήση του Ματθαίου/Λευί (Ματ. 9:9-11· Λουκ. 5:27-30). Είναι, επίσης, ενδιαφέρον πως στην Καπερναούμ εμφανίζεται για πρώτη φορά να έχει απήχηση το κήρυγμα του Ιησού σε μη Ιουδαίους *θεοσεβείς* (Ματ. 8:5-13· Λουκ. 7:1-10). Εκεί λαβαίνει χώρα και η πρώτη του σοβαρή ρήξη με ένα μεγάλο αριθμό ακολούθων του (Ιωάν. 6:17-71). Πέραν της Καπερναούμ, δεν γνωρίζουμε καμία άλλη πόλη ή έστω χωριό της περιοχής για το οποίο μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε πως υπήρχε έστω μια οργανωμένη ομάδα ακολούθων του Ιησού. Η Χοραζίν αναφέρεται μόνο για την έλλειψη εκτίμησης που έδειξε για το κήρυγμά του (Λουκ. 10:10-16), όπως και η Βηθσαϊδά, η οποία αναφέρεται ως τόπος καταγωγής του Φιλίππου, του Ανδρέα και του Πέτρου στο ευαγγέλιο του Ιωάννη (Ιωάν. 1:44), και ως τοποθεσία ορισμένων από τα θαύματα του Ιησού (Μάρ. 8:22· Λουκ. 9:10-17· [πρβλ. Ματ. 14:13-21]· Λουκ 10:13· Ιωάν. 6:10). Ο Ιώσηπος συνδέει το όνομα «Βηθσαϊδά» με ένα πυκνοκατοικημένο χωριό που βρισκόταν ανατολικά των εκβολών του Ιορδάνη στη Θάλασσα της Γαλιλαίας, και το οποίο ανοικοδομήθηκε από το Φίλιππο τον τετράρχη και ονομάστηκε «Ιουλιάς» (Ιουδ. άρχ., XVIII 28 [2, 1]). Η Ναϊν, πόλη της Γαλιλαίας περίπου 35 χλμ. νότιο-νοτιοδυτικά της Καπερναούμ, είναι η μοναδική πόλη της Γαλιλαίας που κατονομάζεται ως τόπος δράσης του Ιησού

Ιησούς εμφανίζεται να αποφεύγει συστηματικά τα λιγιστά μεγάλα αστικά κέντρα της Γαλιλαίας, όπως τη Σεπφόριδα και την Καισάρεια του Φιλίππου, παρότι περιδιαβαίνει τις γειτονικές αγροτικές περιοχές¹² και προσελκύει το ενδιαφέρον ατόμων από την Τύρο και τη Σιδώνα.¹³

Είναι αλήθεια πως δεν βρίσκουμε στα Ευαγγέλια αναφορά σε μια σταθερή ομάδα πιστών σε συγκεκριμένη τοποθεσία στη Γαλιλαία – πιθανόν, μεταξύ άλλων, επειδή κάτι τέτοιο δεν ήταν άμεσος στόχος του ίδιου του Ιησού. Το μόνο μέρος στο οποίο θα μπορούσαμε να εικάσουμε την ύπαρξη μιας πιο σταθερής ομάδας υποστηρικτών του είναι η Ναζαρέτ, όχι τόσο λόγω της επιτυχίας του κηρύγματος του Ιησού στην περιοχή, όσο επειδή ζούσαν εκεί οι σαρκικοί αδελφοί του και η μητέρα τους.¹⁴ Όπως και να 'χει, η ύπαρξη μιας διεσπαρμένης ομάδας ακολούθων του Ιησού στην ευρύτερη περιοχή της Γαλιλαίας πριν και αμέσως μετά τον θάνατο του Ιησού επιβεβαιώνεται και από την αφήγηση των Πράξεων, όπου η Γαλιλαία προσδιορίζεται ξεκάθαρα ως η αρχική κοιτίδα του Κινήματος.¹⁵

Εφόσον η Γαλιλαία προσδιορίζεται τόσο εύκολα ως η αρχική κοιτίδα των ακολούθων του

Ιησού, θα ήταν ενδιαφέρον να αναρωτηθούμε γιατί το Κίνημα γνώρισε εκεί μεγαλύτερη επιτυχία από ό,τι στην Ιουδαία.

Γιατί στη Γαλιλαία;

Το ενδιαφέρον αυτό ερώτημα περιλαμβάνει τόσο μεγάλο αριθμό πιθανών παραγόντων και αιτιών, ώστε είναι αδύνατον να καλυφθεί σε ένα άρθρο αυτής της έκτασης. Στόχος μου είναι να διατυπώσω απλά ορισμένες σκέψεις και να φωτίσω κάποιες πιθανές αιτίες του φαινομένου.

Όντας το βορειότερο άκρο της Παλαιστίνης,¹⁶ η Γαλιλαία αποτελούσε μια ιδιότυπη νησίδα Ιουδαϊσμού, πολύ κοντά στην καρδιά του έθνους, αλλά περικυκλωμένη από πληθυσμούς εθνικών από βορρά, δύση και ανατολή, και Σαμαρειτών προς νότο. Πυκνοκατοικημένη,¹⁷ με λιγότερο αισθητή ρωμαϊκή παρουσία από ό,τι στην Ιουδαία, η Γαλιλαία αποτελούσε τμήμα του Βασιλείου των Ηρωδιδών κατά το πρώτο μισό του 1^{ου} αιώνα, περνώντας υπό άμεση ρωμαϊκή κατοχή μόλις το 44,¹⁸ με αποτέλεσμα η στάση των κατοίκων έναντι των Ρωμαίων και των εθνικών να είναι πιο μετριοπαθής από ό,τι στη νότια Παλαιστίνη, ιδιαίτερα πριν το 50, δηλαδή την περίοδο που το Κίνημα αναπτύσσεται και δικτυώνεται ραγδαία βόρεια της Γαλιλαίας και στη γειτονική Φοινίκη.

Αναμφίβολα, υπήρχαν κάποιες πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των Εβραίων της Γαλιλαίας και της Ιουδαίας: για παράδειγμα, οι Γαλιλαίοι ξεχώριζαν εύκολα από την ιδιαίτερα βαριά προφορά τους και γίνονταν συχνά αντικείμενο χλευασμού για αυτόν τον λόγο από τους νότιους

αποκλειστικά με θετικό τρόπο (Λουκ. 7:1-17). Η Κανά, ιδιαίτερη πατρίδα του Ναθαναήλ στο ευαγγέλιο του Ιωάννη (21:2) αναφέρεται ως τόπος δράσης του Ιησού αποκλειστικά στο τέταρτο Ευαγγέλιο – 1:43-49· 2:1-12· 4:46-54

12. Ματ. 16:13-20· Μάρ. 8:27.

13. Ματ. 15:21-28· Μάρ. 3:7, 8· 7:24-31· Λουκ. 6:17.

14. Ματ. 13:54-58· Μάρ. 6:1-6· Λουκ. 4:16. Ας σημειωθεί, ωστόσο, πως ακόμη και τα αδέλφια του εμφανίζονται να συνταυτίζονται πλήρως με την ομάδα των ακολούθων του μόνο μετά τον θάνατο του Ιησού - Μάρ. 3:21· Ιωάν. 7:5. Είναι βέβαια πιθανό να υπήρχαν σε διάφορες άλλες κόμμες άτομα που διατηρούσαν μια θετική εντύπωση για το άγγελμα του Ιησού και ίσως εντάχθηκαν στο Κίνημα μετά το θάνατό του. Αυτό τουλάχιστον φαίνεται να υποδηλώνουν οι Πράξεις, όπου γίνεται αναφορά σε «εκκλησίες της Γαλιλαίας», παρότι δεν αναφέρεται καμία πρότερη ευαγγελιστική δραστηριότητα στην περιοχή από την εκκλησία της Ιερουσαλήμ (Πράξ. 9:31).

15. Πράξ. 10:37· 13:31.

16. RE s.v. Galilaea.

17. *Ιωσ. βίος*, 235. Ο ισχυρισμός του Ιωσήπου πως το μικρότερο από τα χωριά της Γαλιλαίας αριθμούσε πάνω από 15.000 κατοίκους (*Ιουδ. Πόλ.*, III, 3, 2 [41-43]) είναι κραυγαλέα υπερβολή.

18. Ακόμη και μετά το 44, κάποια τμήματα της Γαλιλαίας παρέμειναν εκτός ρωμαϊκού ελέγχου.

ομοεθνείς τους.¹⁹ Το κατά πόσον οι θρησκευτικές πρακτικές ή απόψεις των Ιουδαίων της Γαλιλαίας μπορεί να διέφεραν σημαντικά από αυτές των Ιουδαίων της Ιερουσαλήμ έχει απασχολήσει επανειλημμένα τη σύγχρονη έρευνα,²⁰ αλλά δεν υπάρχει κάποια μαρτυρία που να υποδηλώνει πως οι Γαλιλαίοι αισθάνονταν λιγότερο «Ιουδαίοι» από τους νότιους συμπατριώτες τους.²¹ Δεν υπάρχει, επίσης, κανένα στοιχείο που να υποδηλώνει κάποια λιγότερο όσια στάση των Γαλιλαίων έναντι θεσμών όπως οι ετήσιες εορτές και ο Ναός του Γιαχβέ στην Ιερουσαλήμ, παρότι, αναμφίβολα λόγω απόστασης, δεν τον επισκέπτονταν το ίδιο συχνά όσο οι Ιουδαίοι της νότιας Παλαιστίνης.²²

Από την άλλη, είναι αλήθεια πως στα συνοπτικά Ευαγγέλια και τις ραβινικές παραδόσεις της Αμοραϊκής περιόδου (200-500 μ.Χ.) ανιχνεύεται μια λιγότερο αυστηρή προσκόλληση ή ενδιαφέρον για τις επιταγές του Νόμου και της

προφορικής ιουδαϊκής παράδοσης στους Εβραίους της Γαλιλαίας από αυτούς της Ιουδαίας.²³ Αξίζει βέβαια να σημειωθεί πως η Γαλιλαία είχε ελάχιστες μεγάλες πόλεις και, σε συνδυασμό με τη μέση απόσταση που τη χώριζε από την Ιερουσαλήμ, πιθανόν διέθετε πολύ μικρότερο αριθμό ειδημόνων στον Νόμο από ό,τι η Ιουδαία: όσοι διέπρεπαν σε αυτόν τον τομέα, σύντομα μετακόμιζαν στο κέντρο της Ιουδαϊκής λατρείας.²⁴

Προφανώς οι μαρτυρίες αυτές δεν επαρκούν για να συμπεράνουμε πως οι Γαλιλαίοι ήταν λιγότερο ένθερμοι τηρητές ή μελετητές του Νόμου, αλλά είναι αρκετά πιθανό το κλίμα στην ευρύτερη περιοχή να ήταν πιο φιλικό για έναν δάσκαλο όπως ο Ιησούς, που απέδιδε μικρότερη σημασία σε ζητήματα τελετουργικής καθαρότητας και στηλίτευε τον ελιτισμό των ειδημόνων του Νόμου και την περιφρόνησή που έδειχναν σε

19. Ενδεικτικά, βλ. Ματ. 26:73. Υπάρχει δε μια αμφίβολη αξιοπιστίας μαρτυρία ότι, εξαιτίας προκατάληψης για την προφορά τους, τους απαγορευόταν να διαβάζουν δημόσια τον Νόμο στη συναγωγή στην Ιουδαία. Βλ. σχετικά, W. Horbury, W. D. Davies, J. Sturdy (eds.), *The Cambridge History of Judaism*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, τ. 3, σσ. 600-2.

20. Ο.π., τ. 3, σ. 596 κ.ε.

21. Έχει διατυπωθεί η θεωρία πως οι Γαλιλαίοι αποτελούσαν σε μεγάλο ποσοστό απογόνους πληθυσμών που είχαν προσηλυτιστεί στον Ιουδαϊσμό περί τα μέσα του 1ου αιώνα π.Χ., αλλά ακόμη κι αν ισχύει κάτι τέτοιο (πράγμα αμφίβολο), δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για την εποχή που μας ενδιαφέρει. Παρόμοια, η άποψη που ήθελε τη Γαλιλαία να κατοικείται από αρκετά μεγάλους αριθμούς εθνικών έχει πλέον ανασκευαστεί πλήρως, καθώς τα διαθέσιμα στοιχεία πιστοποιούν την ύπαρξή τους μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα που είχαν δημιουργηθεί από τους Ηρωίδες, όπως στην Τιβεριάδα. Ο.π. σ. 600.

22. Είναι αλήθεια πως υπάρχουν σε ραβινικά κείμενα παραδόσεις που ανάγονται στην περίοδο πριν τη μεγάλη Ιουδαϊκή εξέγερση και καταγράφουν διαφορές σε ορισμένα θέματα λατρευτικών πρακτικών και συνηθειών (προγαμιαίες σχέσεις μεταξύ αρραβωνιασμένων, δικαιώματα χηρών, ταφικά έθιμα, τήρηση εορτών και χρήση όρκων), τίποτε όμως που να μας δίνει το δικαίωμα να υποθέτουμε την ύπαρξη μιας διακριτής μορφής Ιουδαϊσμού στη Γαλιλαία.

23. Σε δύο περιπτώσεις στα συνοπτικά Ευαγγέλια, τονίζεται με έμφαση πως οι Φαρισαίοι και γραμματείς που αντιμάχονται τον Ιησού γύρω από ζητήματα τελετουργικής καθαρότητας ή εφαρμογής του Νόμου είναι από την Ιερουσαλήμ: συγκεκριμένα για το πλύσιμο των χεριών, Ματ. 15:1· Μάρ. 7:1, 5· για τον εξορκισμό δαιμόνων, Μάρ. 3:22. Πρβλ. ωστόσο Λουκ. 5:17. Σύμφωνα με το Ταλμούδ της Ιερουσαλήμ (γ. *Šabb.* 16, 15d), ο Ιεχωανάν, γιος του Ζακκαΐ, που έζησε στη Γαλιλαία επί δεκαοκτώ χρόνια πριν την καταστροφή του Ναού το 70 μ.Χ., αναφώνησε: «Γαλιλαία, Γαλιλαία, τρέφεις μίσος για τον Νόμο!». Το ξέσπασμά του οφειλόταν στο γεγονός πως, παρά τη φήμη του ως ειδήμονος στο Νόμο, η συμβουλή του είχε ζητηθεί μόλις δύο φορές όλο αυτό το διάστημα! Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, ωστόσο, πως η συγκεκριμένη παράδοση παραδίδεται από έναν ραβίνο των μέσων του τρίτου αιώνα. Επίσης, το Βαβυλωνιακό Ταλμούδ (b. *‘Eruv.* 53b) περιγράφει την άγνοια των Γαλιλαίων για τις λεπτομέρειες του Νόμου και της παράδοσης ως παροιμιώδη, με τον όρο «Γαλιλαίος» να αποτελεί συχνά συνώνυμο του «αδαούς» ή του «ανόητου». Δεν αποκλείεται ωστόσο η εν λόγω παράδοση να έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τη διαμάχη μεταξύ Σχολών της Βαβυλώνας και της Γαλιλαίας κατά την Αμοραϊκή περίοδο (200 με 500 Κ. Χ.).

24. Είναι ενδιαφέρον πως γνωρίζουμε μόλις ένα διάσημο ραβίνο των αρχών του δεύτερου αιώνα από τη Γαλιλαία, ονόματι Ιωσή (Yose), που προσδιοριζόταν από τον τόπο καταγωγής του («ο Γαλιλαίος») – γεγονός που ίσως υποδηλώνει πως αποτελούσε μάλλον σπάνια περίπτωση.

άτομα που δεν είχαν ιδιαίτερη κατάρτιση στη γραπτή και προφορική παράδοση. Δεν είναι λίγοι αυτοί που θεωρούν τη Γαλιλαία των μέσων του πρώτου αιώνα λίκνο διαφόρων χαρισματικών μορφών με επαναστατικές διαθέσεις και θαυματουργικά χαρίσματα.²⁵ Η ενδιαφέρουσα αυτή άποψη, όμως, στερείται ουσιαστικής τεκμηρίωσης. Από την άλλη, μοιάζει λογικό μια ηγετική μορφή που δεν προέρχεται από τις τάξεις των Φαρισαίων ή των Σαδδουκαίων, ούτε έχει το κύρος κάποιας ιδιαίτερης μορφωτικής κατάρτισης και τις επακόλουθες γνωριμίες και διασυνδέσεις, να έχει πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας στην περιφέρεια του Ιουδαϊσμού, παρά στο κύριο λατρευτικό και εκπαιδευτικό του κέντρο.

Γιατί στην Ιερουσαλήμ;

Ας περάσουμε τώρα στο δεύτερο ερώτημα. Αφού η Γαλιλαία ήταν η αρχική κοιτίδα του Κινήματος, και διάφοροι παράγοντες ευνοούσαν την περαιτέρω ανάπτυξή του εκεί, γιατί επιλέχθηκε η Ιερουσαλήμ ως έδρα του;

Αρχικά, να διευκρινίσουμε πως την καλύτερη και πλέον αξιόπιστη τεκμηρίωση για το ότι η Ιερουσαλήμ έγινε το κέντρο του Κινήματος δεν την βρίσκουμε ούτε στα Ευαγγέλια, ούτε στις Πράξεις, αλλά στις επιστολές του Παύλου, έστω αυτές που θεωρούνται από όλους αναμφισβήτητα δικές του. Δεν έχει νόημα ούτε καν να αναφέρουμε τις σχετικές παραθέσεις. Ο Παύλος συστηματικά εμφανίζει την Ιερουσαλήμ ως το αναμφισβήτητο κέντρο του Κινήματος, ακόμη και σε περιπτώσεις που είναι ξεκάθαρο πως δεν είναι από όλους ευπρόσδεκτος εκεί.²⁶

Ξεκινούμε, λοιπόν, με τη βεβαιότητα πως η Ιερουσαλήμ ήταν η έδρα του Κινήματος. Από πότε; Στο τελευταίο κεφάλαιο του κατά Λουκά

ευαγγελίου και στις Πράξεις γίνεται σαφές πως ο πυρήνας των ακολούθων του Ιησού μετακινείται μόνιμα στην Ιερουσαλήμ σύντομα μετά τον θάνατο του Ιησού. Ενδεικτική ως προς αυτό είναι η φαινομενική έστω αντίθεση των πηγών για την τοποθεσία που παρήγγειλε ο Ιησούς στους μαθητές του να τον συναντήσουν μετά την ανάστασή του: στα ευαγγέλια του Ματθαίου και του Μάρκου τούς ζητά να επιστρέψουν στη Γαλιλαία για να τον ξαναδούν, ενώ το κατά Λουκά μάς αφήνει την εντύπωση πως, από την εκτέλεση του Ιησού ως και την Πεντηκοστή, οι μαθητές δεν έφυγαν από την Ιερουσαλήμ.²⁷ Οι αντιθέσεις αυτές θα μπορούσαν πολύ εύκολα να εξαλειφθούν σε κάποια από τις πρώιμες εκδόσεις των συνοπτικών Ευαγγελίων. Η διατήρησή τους μοιάζει να υποδηλώνει πως η πλειονότητα των μαθητών του Ιησού επέστρεψε στη Γαλιλαία μετά το θάνατό του, έστω για σύντομο χρονικό διάστημα. Φαίνεται πως μετά τον θάνατο του Ιησού, οι περισσότεροι ακόλουθοί του σκέφτονταν μάλιστα να παραμείνουν εκεί. Το γεγονός και μόνο πως χρειάζονται εντολή από τον αναστημένο Ιησού για να παραμείνουν στην Ιερουσαλήμ, σύμφωνα με το κατά Λουκά και τις Πράξεις,²⁸ καταδεικνύει πόσο έντονη ήταν η τάση να επιστρέψει ο πυρήνας των ακολούθων στη Γαλιλαία.

Συνεπώς, δεν έχουμε λόγο να πιστεύουμε πως η μετακίνηση της έδρας στην Ιερουσαλήμ ήταν αυτονόητη για τους ακολούθους του Ιησού. Μάλλον το αντίθετο. Ο Ιησούς εμφανίζεται να έχει διασυνδέσεις στα περίχωρα της Ιερουσαλήμ, πιθανότατα στο μικρό χωριό της Βηθανίας, όπου εμφανίζεται να διαμένει κατά τις επισκέψεις του στην Ιερουσαλήμ και να έχει πιστούς ακολού-

25. Horbury, *ό.π.*, σσ. 613-7.

26. Ενδεικτικά, 'Ρωμ. 15:19, 25-31· Γαλ. 1:17-18· 2:1.

27. Ματ. 28:10 και 16· Μάρ. 16:7. Λουκ. 24:49.

28. Λουκ. 24:49: *ὕμεις δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει ἕως οὗ ἐνδύσησθε ἐξ ὕψους δύνανιν*. Πράξ. 1:4: *καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς ἣν ἠκούσατέ μου*.

θους.²⁹ Η ίδια η πόλη, όμως, ποτέ δεν παρουσιάζεται ως ιδιαίτερα φιλική απέναντί του.³⁰ Είναι μάλιστα ενδιαφέρον πως ενώ ο Ιησούς κηρύττει και διδάσκει σε μη ακολούθους του στην περιοχή του Ναού και σε διάφορα σημεία εντός της Ιερουσαλήμ, όταν απευθύνεται αποκλειστικά σε μαθητές του το κάνει αποκλειστικά στα περίχωρα της πόλης.³¹

Γιατί, λοιπόν, επιλέχθηκε η Ιερουσαλήμ ως βάση του Κινήματος, και μάλιστα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα από τη θανάτωση του

29. **Όρος των Ελαιών:** Ματθ. 21:1-3· 24:3· 26, 30· Μάρκ. 11:1· 13:3· 14:26· Λουκ. 19:28, 37 (όπου φαίνεται να συγκεντρώνεται το πλήθος των μαθητών του πριν μπει στην Ιερουσαλήμ)· 21:37 (διαμονή στο Όρος των Ελαιών και όχι στην Ιερουσαλήμ)· 22:39 (συνήθειά του να αποσύρεται στο Όρος των Ελαιών μετά το κήρυγμα στα πλήθη)· Ιωάν. 8:1 (παρότι η περικοπή 7:53-8:12 θεωρείται εμβόλιμη, συνάδει με τις λοιπές μαρτυρίες). **Βηθθαγή:** Ματθ. 21:1· Μάρκ. 11:1· Λουκ. 19:29. **Βηθανία:** Ματθ. 21:17 (ο Ιησούς βγαίνει από την Ιερουσαλήμ και διανυκτερεύει στη Βηθανία)· 26:6 (γεύμα στο σπίτι του Σίμωνα του Λεπρού)· Μάρκ. 11:1, 11-12 (όπου η Βηθανία παρουσιάζεται ως η βάση του κατά την τελευταία εβδομάδα της ζωής του)· 14: 3 (γεύμα στο σπίτι του Σίμωνα του Λεπρού)· Λουκ. 19:29· 24:50 (όπου αποδεικνύεται πως στο Λουκ. τα τοπωνύμια «Όρος των Ελαιών» και «Βηθανία» αναφέρονται εν γένει στην ίδια περιοχή). Στο Ιωάν., ο Λάζαρος και οι αδελφές του, που παρουσιάζονται ως στενοί φίλοι και ακόλουθοι του Ιησού, έχουν σπίτι στη Βηθανία, όπου φιλοξενούν συχνά τον Ιησού (11:1 κ.ε.· Ιωάν. 12:1 κ.ε.· Πρβλ. Λουκ. 10:38-42). Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως ενώ ο Ιησούς γιορτάζει το Πάσχα με τους μαθητές του σε κάποιο ανώγειο μέσα στην πόλη, δεν διανυκτερεύει εκεί, αλλά στη Γεθσημανή, που ήταν κάπου κοντά ή πάνω στο Όρος των Ελαιών (Ματθ. 26:36· Μάρκ. 14:32· πρβλ. Λουκ. 22:39). Δεν γνωρίζουμε πόσες φορές ανέβηκε στην Ιερουσαλήμ ο Ιησούς μετά το βάπτισμά του – πιθανόν πολύ περισσότερες από όσες είναι καταγραμμένες στα συνοπτικά Ευαγγέλια. Το Ιωάν. είναι το μόνο που αναφέρει τέσσερις επισκέψεις του Ιησού στην Ιερουσαλήμ (2:13· 5:1· 7:11-10:1-39· 12:12-19). Η τελευταία περίπτωση είναι αυτή στην οποία αναφέρονται και τα συνοπτικά Ευαγγέλια (Ματθ. 21:1 κ.ε.· Μάρκ. 11:1 κ.ε.· Λουκ. 19:29).

30. Εξάιρεση ίσως αποτελεί η υποδοχή που του επιφυλάχθηκε την εβδομάδα του θανάτου του – ένα κλίμα που σίγουρα εμφανίζεται αντεστραμμένο όταν ο Πιλάτος δίνει την ευκαιρία στον λαό της πόλης να επιλέξει σε ποιον θα δοθεί χάρη, μερικές μόλις μέρες αργότερα.

31. Ενδεικτικά, Ματθ. 24:3 κ.ε.

Ιησού από τις τοπικές αρχές; Κατά τη γνώμη μου, δύο παράγοντες επηρέασαν σημαντικά αυτήν την απόφαση. Δεν ισχυρίζομαι πως ήταν οι μόνοι, αλλά σίγουρα έπαιξαν σημαντικό ρόλο.

Πρώτον, η σημασία που απέδιδαν όλοι οι Ιουδαίοι στην Ιερουσαλήμ ως κέντρο εκπλήρωσης εσχατολογικών προσδοκιών ήταν απaráμιλλη· δεν υπήρχε καμία άλλη αντίστοιχη τοποθεσία στην Παλαιστίνη ή τη Διασπορά. Η πόλη αποτελεί το επίκεντρο όλων των μεσσιανικών προφητειών της προχριστιανικής εβραϊκής γραμματείας.³² Στα Ευαγγέλια, ο Ιησούς και οι ακόλουθοί του αναγνώριζαν τη σπουδαιότητά της ως πρωταρχικού κέντρου λατρείας του Θεού του Ισραήλ και των εξελίξεων που αφορούν στον σκοπό Του, παρότι τη μέμφονται για την «απιστία» της στο πρόσωπο του Ιησού.

Δεύτερον, το Κίνημα εμφανίζεται στις Πράξεις να γνώρισε μια μαζική ένταξη ατόμων στους κόλπους του, σύντομα μετά τον θάνατο του Ιησού. Αναφερόμαστε φυσικά στην περίφημη περίπτωση της Πεντηκοστής, οπότε, σύμφωνα με το δεύτερο κεφάλαιο των Πράξεων, βαπτίστηκαν σε μία μόνο ημέρα τρεις χιλιάδες άτομα. Ανεξάρτητα από την ιστορική ακρίβεια που μπορεί ο καθένας να αποδώσει στη συγκεκριμένη αφήγηση, μια αναπάντεχη και τόσο εντυπωσιακή εισροή νέων ακολούθων θα μπορούσε όντως να

32. Ενδεικτικά, βλ. Λουκ. 19:11 και 21:24, όπου φαίνεται πως το ακροατήριο του Ιησού συνέδεε στενά τον ερχομό της «Βασιλείας του Θεού» με την Ιερουσαλήμ. Ο ίδιος ο Ιησούς αναφέρθηκε σε αυτήν ως «την πόλη του Μεγάλου Βασιλιά» (ενδεικτικά, βλ. Λουκ. 19:11 και 21:24, όπου φαίνεται πόσο στενά συσχετιζόταν η «Βασιλεία του Θεού» με την Ιερουσαλήμ) και προειδοποίησε τους μαθητές του για το ότι θα συλληφθεί και θα θανατωθεί εκεί (Ματθ. 16:21-23· 20:17-19· Μάρκ. 8:31-33· 10:32-34· Λουκ. 9:22· 18:31-33). Είναι ενδιαφέρον ότι στις αφηγήσεις των Συνοπτικών ευαγγελίων, ο Ιησούς εμφανίζεται να φροντίζει ο ίδιος για την εκπλήρωση μιας συγκεκριμένης προφητείας κατά την είσοδό του στην πρωτεύουσα της Ιουδαίας, χρησιμοποιώντας ένα γαϊδούρι ως υποζύγιο (η προφητεία στο Ζαχ. 9:9· η είσοδος του Ιησού στα Ματθ. 21:1-11, 14-17· Μάρκ. 11:1-11· Λουκ. 19:29-44· Ιωάν. 12:12-19).

συμβάλλει στην οριστική μετακίνηση της έδρα τους Κινήματος στην Ιερουσαλήμ. Δεν αποκλείεται οι μαθητές του Ιησού να φαντάζονταν ως τότε τη δράση τους ως μια σειρά από περιοδείες κηρύγματος με βάση την Καπερναούμ, σαν αυτές του Ιησού. Μια ανέλπιστα μαζική ένταξη στο Κίνημα, σαν αυτή που περιγράφεται στο δεύτερο κεφάλαιο των Πράξεων, θα μπορούσε να αποδιώξει τις αμφιβολίες τους και, σε συνδυασμό με μια έντονη εσχατολογική προσδοκία, να τους πείσει να μετακινηθούν μόνιμα στην Ιερουσαλήμ.

Εξάλλου, εφόσον η Ιουδαία δεν είχε τροφοδοτήσει ιδιαίτερα το Κίνημα, ο επόμενος τομέας δράσης θα ήταν η Διασπορά, και η Ιερουσαλήμ, που συγκέντρωνε κάθε χρόνο δεκάδες χιλιάδες Ιουδαίων και προσήλυτων από όλη σχεδόν την έκταση της ελληνόφωνης ανατολής, της Ιταλίας και της Μεσοποταμίας, ήταν ιδανική ως προς αυτό.³³ Να τονίσουμε,

33. Σύμφωνα πάντα με την αφήγηση των Πράξεων, το ακροατήριο από το οποίο προήλθαν οι χιλιάδες νεοφώτιστοι απαρτιζόταν σε μεγάλο ποσοστό από Ιουδαίους που είχαν γεννηθεί και ζούσαν εκτός Παλαιστίνης, και βρίσκονταν στην Ιερουσαλήμ για να αποδώσουν λατρεία στα πλαίσια της γιορτής: *Πάρθοι και Μήδοι και Έλαμίται και οί κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίας, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, Κρήτες καὶ Ἄραβες.* Πράξ. 2:9-11. Η σύνθεση του καταλόγου αυτού δεν είναι τυχαία. Περιλαμβάνει όλες τις περιοχές του τότε γνωστού κόσμου στις οποίες γνωρίζουμε πως υπήρχαν ιουδαϊκές συναγωγές το πρώτο μισό του 1ου αιώνα μ.Χ., με μόνη επιφανή εξαίρεση, φυσικά, την ηπειρωτική Ελλάδα – παράλειψη που δεν είναι εύκολο να ερμηνευτεί. Μοιάζει απίθανο να μην υπήρχαν Ιουδαίοι από την Ελλάδα στην Πεντηκοστή, ή ο συντάκτης των Πράξεων απλά να ξέχασε να τους αναφέρει. Μια πιθανή ερμηνεία ίσως σχετίζεται με τον τόπο συγγραφής του ίδιου του κειμένου: ίσως ο συγγραφέας να παραλείπει να αναφέρει την περιοχή στην οποία βρισκόταν όταν έγραφε το κείμενο. Μια κατά τη γνώμη μου ακόμη πιθανότερη ερμηνεία έχει να κάνει με τον στόχο της συγκεκριμένης αφήγησης: το άγιο πνεύμα δίνει τη δύναμη στους μαθητές να μιλήσουν σε αφθονία άγνωστων σε αυτούς ξένων γλωσσών εκείνης της εποχής. Τα ελληνικά, ως ευρέως διαδεδομένη γλώσσα, και να αναφέρονταν, δεν θα έκαναν ιδιαίτερη εντύπωση σε κανέναν.

ωστόσο, πως σε κινήματα όπως αυτό των ακολούθων του Ιησού είναι λάθος να επιχειρούμε να εξηγήσουμε τόσο σημαντικές αποφάσεις με μια ψυχρή, τεχνοκρατική λογική. Κατά τη γνώμη μου, η κατανόηση, όσο αυτό είναι δυνατό, της ψυχικής τους κατάστασης, της ελπίδας και των μεταφυσικών προσδοκιών τους είναι ασφαλέστερος οδηγός προς τους λόγους που έπαιρναν ορισμένες αποφάσεις, ειδικά σε μια τόσο πρώιμη φάση του Κινήματος.

Εξάπλωση ή Συγκέντρωση;

Ας εξετάσουμε τώρα τις συνθήκες που οδήγησαν στην εξάπλωση του Κινήματος. Οι περισσότεροι λαμβάνουν ως δεδομένο πως οι ακόλουθοι του Ιησού επιδίωξαν εξ αρχής τη μέγιστη δυνατή γεωγραφική διάχυση, με τους Αποστόλους να ηγούνται αυτών των προσπαθειών. Οι πηγές μας μάς δίνουν μια κάπως διαφορετική εικόνα.

Παρότι οι Πράξεις ξεκινούν με τη διαβεβαίωση του Ιησού πως οι μαθητές του θα αποτελούσαν μάρτυρες του σε μια ολοένα διευρυνόμενη γεωγραφικά έκταση (Ιουδαία, Σαμάρεια, εσχατιές της οικουμένης³⁴), στα πρώτα κεφάλαια των Πράξεων το Κίνημα εμφανίζει μια ισχυρή τάση συγκέντρωσης των μελών του στην Ιερουσαλήμ, όχι εξάπλωσης. Αντί να επεκταθεί γεωγραφικά, το Κίνημα διογκώνεται εντός της Ιερουσαλήμ. Μόνο όταν ξεσπά ο πρώτος σοβαρός διωγμός κατά του Κινήματος στην πόλη (με τον λιθοβολισμό του Στεφάνου) επεκτείνεται και εκτός Ιερουσαλήμ. Ανεξάρτητα από το αν σκόπευαν να εξαπλώσουν το άγγελμά τους γεωγραφικά στο μέλλον, οι ακόλουθοι του Ιησού εμφανίζονται να επεκτείνουν τη δράση τους υπό το βάρος ενός τοπικού διωγμού, όχι βάσει ενός οργανωμένου σχεδίου, και μάλιστα χωρίς τους

34. Πράξ. 1:8.

Αποστόλους, που ίσως υπό το βάρος εσχατολογικών προσδοκιών, παραμένουν στην πόλη: *Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες δὲ διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας πλὴν τῶν ἀποστόλων.*³⁵

Δεν είναι τυχαίο πως, με την έκρηξη του διωγμού, το σύνολο των μαθητών εμφανίζεται να κινείται αποκλειστικά βόρεια, προς τη Γαλιλαία και τη Συρία, και όχι νοτιοδυτικά προς την Αίγυπτο ή ανατολικά προς τη Μεσοποταμία.³⁶ Σύμφωνα με τις Πράξεις, φεύγοντας οι ακόλουθοι του Ιησού από την Ιερουσαλήμ διέδωσαν την πίστη τους στη μεσσιανική υπόσταση του Ιησού με περίσσιο ζήλο: *πάντες δὲ διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας [...] Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διήλθον εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.*³⁷ Σταδιακά, αρχίζουν να σχηματίζονται μικρές κοινότητες χριστιανών και εκτός Ιερουσαλήμ, πρώτα στην Ιουδαία, μετά στη Σαμάρεια και στη συνέχεια στη Συρία. Δυστυχώς, γνωρίζουμε ελάχιστα για αυτήν την εξάπλωση, μπορούμε όμως να ανιχνεύσουμε ορισμένα πολύ ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά της, όπως αυτά αποτυπώνονται στις Πράξεις:

- Η αρχική εξάπλωση σε νέο γεωγραφικό τομέα δεν γίνεται από ηγετικά μέλη του Κινήματος, δηλαδή τους Αποστόλους, αλλά από λιγότερο επιφανή μέλη της κοινότητας, τα οποία συγκροτούν γύρω τους ένα μικρό ή μεγάλο κύκλο ενδιαφερομένων.
- Σε περίπτωση που το ενδιαφέρον αυτό εδραιωθεί, μια αντιπροσωπεία της ηγεσίας

του Κινήματος επισημοποιεί τη σχέση της νέας κοινότητας με την κοινότητα της Ιερουσαλήμ, θέτοντάς την κάτω από την καθοδηγία και την ηγεσία της.³⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η εξάπλωση του Κινήματος στη Σαμάρεια, όπου ο Φίλιππος συγκροτεί πρώτος έναν όμιλο πιστών, αλλά μόνο όταν οι εκπρόσωποι της ηγεσίας του Κινήματος (οι απόστολοι Πέτρος και Ιωάννης) θέτουν τα χέρια τους στους ήδη βαπτισθέντες πιστούς εντάσσεται πλήρως η νέα κοινότητα στο Κίνημα.

- Κατά τη σταδιακή αυτή εξάπλωση, οι μαθητές αξιοποιούν ήδη υπάρχοντα κέντρα ή κοινότητες ως βάσεις και επεκτείνονται σε κοντινές σχετικά αποστάσεις, εκμεταλλευόμενοι θεσμούς όπως η ιουδαϊκή φιλοξενία και η συναγωγή.
- Οι νέες κοινότητες διατηρούν επαφή με την μητρική κοινότητα στην Ιερουσαλήμ, συναποτελώντας ένα δίκτυο κοινοτήτων. Ωστόσο, η ολοένα ευρύτερη γεωγραφική εξάπλωση προς βορρά θα αναγκάσει τελικά την ηγεσία του Κινήματος να επιτρέψει τη δημιουργία μικρότερων τοπικών κέντρων για τον έλεγχο των πιο απομακρυσμένων κοινοτήτων, καθώς και τη συγκρότηση αντίστοιχων τοπικών σωμάτων ηγεσίας, τα οποία θα ελέγχονται με τη σειρά τους με την αποστολή εκπροσώπων από τη μητρική κοινότητα. Η πρώτη κοινότητα που αυτονομήθηκε κάπως από την Ιερουσαλήμ και διαμόρφωσε δικό της δίκτυο ήταν αυτή της Αντιόχειας της Συρίας.

35. Πράξ. 8:1.

36. Θυμίζουμε, επίσης, πως στις Πράξεις, αυτοί που παρουσιάζονται να συγκρούονται με τον Στέφανο και να πιέζουν για τη σύλληψή του, είναι κυρίως μέλη ιουδαϊκών κοινοτήτων της Αιγύπτου και της Κυρήνης. Είναι προφανές πως, στην αρχική αυτή φάση, η Αίγυπτος και η Κυρήνη δεν παρουσιάζονται ως πρόσφορα εδάφη για την εξάπλωση του Κινήματος.

37. Πράξ. 8:1, 4.

38. Το πρότυπο αυτό εμφανίζεται και στα Ευαγγέλια, με τον Ιησού να στέλνει συστηματικά τους μαθητές του σε διάφορα χωριά, προετοιμάζοντας έναν κύκλο ενδιαφερομένων, προτού τελικά εμφανιστεί ο ίδιος.

Οι Πρώιμες Ανάγκες Δικτύωσης

Φτάνουμε και στο τελευταίο από τα ερωτήματα που θέσαμε στην εισαγωγή: για ποιους λόγους ένα κίνημα όπως αυτό των ακολούθων του Ιησού μπορεί να χρειαζόταν μια τόσο πυκνή και τακτική επικοινωνία ώστε να σχηματίσει τόσο καλά οργανωμένα δίκτυα επικοινωνίας και εξουσίας; Η εξέλιξη αυτή συχνά εκλαμβάνεται ως φυσική ή δεδομένη· μόνο αυτό δεν ήταν. Τον 1ο αι. μ.Χ. υπήρχαν πολλές θρησκευτικές και λατρευτικές ομάδες, τόσο στον Ιουδαϊσμό όσο και μεταξύ των εθνικών, που λειτουργούσαν σχετικά αυτόνομα, δίχως ιδιαίτερα τακτική ή συχνή επικοινωνία με άλλες κοινότητες ομοπίστων, και σίγουρα χωρίς τις σχέσεις εξάρτησης που αναπτύχθηκαν αρκετά νωρίς στο Κίνημα των ακολούθων του Ιησού. Πού οφείλεται αυτή η διαφοροποίηση;

Οι λόγοι, τουλάχιστον σε μια τόσο πρώιμη φάση, δεν ήταν λατρευτικής φύσης. Οι πρώτοι ακόλουθοι του Ιησού εμφανίζονται ως μια μετακινούμενη ομάδα μαθητών-κηρύκων. Τίποτε στα Ευαγγέλια δεν μας αφήνει την εντύπωση πως ο Ιησούς δημιούργησε μια διακριτή λατρευτική κοινότητα.³⁹ Όποτε εμφανίζεται ο Ιησούς και οι ακόλουθοί του να αποδίδουν κάποια μορφή λατρείας, αυτό ποτέ δεν γίνεται διακριτά από τους υπόλοιπους Ιουδαίους. Αντίθετα, αξιοποιούνται θεσμοί όπως ο Ναός του Γιαχβέ και η συναγωγή και πάντοτε μαζί με άτομα που δεν αποτελούσαν μέλη του κινήματος.⁴⁰ Συνεπώς, οι ακόλουθοι του Ιησού πριν τον θάνατό του διδάσκονται και διδάσκουν, κηρύττουν και θεραπεύουν, αλλά δεν αποδίδουν διακριτά λατρεία ως ομάδα. Όποιοι

ταξίδευε για να έλθει σε επαφή μαζί της, το έκανε για να διδαχθεί, να θεραπευθεί, να λάβει καθοδηγία, καθώς και να γνωρίσει από κοντά τον χαρισματικό της ηγέτη.

Μετά τον θάνατο του Ιησού και την προσχώρηση ενός μεγάλου (σύμφωνα τουλάχιστον με τις Πράξεις) αριθμού νέων ακολούθων στον αρχικό μικρό πυρήνα, η κατάσταση αλλάζει: από μια ομάδα μαθητών και κηρύκων, μετατρέπεται σε κοινότητα με σταθερή γεωγραφική βάση, αποτελούμενη αφενός από έναν αριθμό ατόμων που γνώριζαν προσωπικά τον Ιησού και είχαν συναναστραφεί μαζί του, και αφετέρου από έναν πολύ μεγαλύτερο αριθμό ατόμων που συνταυτίστηκαν μαζί τους δίχως να έχουν έρθει ποτέ σε άμεση επαφή με τον αρχηγό του Κινήματος και δίχως προσωπική εμπειρία του έργου, της διδασκαλίας, του θανάτου και της αναστάσης του.

Η διαφοροποίηση αυτή μεταξύ των μελών της ομάδας ήταν εξαιρετικά έντονη κατά τις πρώτες δεκαετίες του Κινήματος. Όσοι είχαν γνωρίσει προσωπικά τον Ιησού, καθώς και όσοι ήταν στενοί συγγενείς του, όπως τα αδέρφια του, απολάμβαναν αυτομάτως ιδιαίτερο κύρος και ενέπνεαν σεβασμό στα υπόλοιπα μέλη του Κινήματος. Όταν, σύμφωνα με την αφήγηση των Πράξεων, ο αρχικός πυρήνας των μαθητών θέλησε να αναπληρώσει την κενή θέση του Ιούδα του Ισκαριώτη μεταξύ των αποστόλων, δύο ήταν τα βασικά κριτήρια για την επιλογή του αντικαταστάτη: η συναναστροφή του με τον Ιησού κατά τις περιόδους του και το να είχε γίνει αυτόπτης μάρτυρας της αναστάσης του.⁴¹ Είναι προφανές πως, στη συνείδηση της κοινότητας, η στενή προσωπική γνωριμία με τον Ιησού ήταν εχέγγυο αξιοπιστίας αλλά και εξουσίας – ειδικά την περίοδο κατά την οποία δεν κυκλοφορούσαν

39. Ακόμη και το βάπτισμα αποτελούσε ήδη μια ευρέως διαδεδομένη πρακτική και συσχετιζόταν μάλλον με ζητήματα τελετουργικής καθαρότητας παρά περιλαμβανόταν στο λατρευτικό τυπικό εκείνης της εποχής.

40. Ο εορτασμός του Πάσχα, στο τελευταίο δείπνο του Ιησού με τους μαθητές του, ούτως ή άλλως εορταζόταν ιδιωτικά.

41. Πράξ. 1:22-23.

γραπτές πηγές γύρω από τη ζωή, την προσωπικότητα και τις διδασκαλίες του Ιησού.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε κι άλλες σχετικές μαρτυρίες από τον πρώτο αιώνα, τόσο από τις Πράξεις, όσο και τις επιστολές του Παύλου, αλλά νομίζω μία αρκεί: κάθε φορά που ο Παύλος αντιμετώπιζε κάποια ενδοεκκλησιαστική έριδα και αισθανόταν την ανάγκη να αναδείξει τα διαπιστευτήριά του, ένα από τα πλέον σημαντικά ήταν η προσωπική του συνάντηση με τον αναστημένο Ιησού, από τον οποίο ισχυριζόταν πως διορίστηκε απευθείας απόστολος, δίχως τη διαμεσολάβηση άλλων ατόμων. Αρκετά συχνά, μάλιστα, η εν λόγω διαβεβαίωση αποτελεί το προοίμιο των επιστολών του.⁴²

Αν η προσωπική γνωριμία με τον Ιησού ήταν ουσιώδης, τότε η ίδια η φύση του Κινήματος την έκανε ακόμη σημαντικότερη: ο μόνος λόγος για τον οποίο οι μαθητές διαμόρφωσαν και αναγνωρίστηκαν ως διακριτή κοινότητα ήταν η πεποίθησή της στη μεσσιανική υπόσταση του Ιησού. Αυτό ήταν το θεμελιώδες και γενεσιουργό της αξίωμα, η πεποίθηση που την ξεχώριζε (αρχικά τουλάχιστον) από άλλες θρησκευτικές ομάδες και κοινότητες εντός του Ιουδαϊσμού.⁴³

Κατά τη γνώμη μου, εδώ εντοπίζουμε την πρωταρχική ανάγκη που οδήγησε στην αρχική δικτύωση των ακολούθων του Ιησού: η πίστη στον Χριστό Ιησού προϋπέθετε κάποιου είδους επαφή με άτομα που τον γνώριζαν προσωπικά – και η διατήρηση αυτής της πίστης (πόσο μάλλον η διάδοσή της) απαιτούσε μια συνεχή επικοινωνία με αυτά τα άτομα, ειδικά αν λάβουμε υπόψη την εχθρική αντιμετώπιση του Κινήματος από τις

ιουδαϊκές αρχές. Αργότερα, όταν τα άτομα που είχαν γνωρίσει τον Ιησού πέθαναν, η συγγραφή κειμένων υποκατέστησε σε κάποιο βαθμό αυτή την επαφή, ενώ άτομα που γνώριζαν προσωπικά τους Αποστόλους απέκτησαν στη συνέχεια παρόμοιο κύρος και εξουσία. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο πως τα Ευαγγέλια συντάσσονται σε χρόνο και τόπους όπου η προσωπική επαφή με άτομα που είχαν γνωρίσει προσωπικά τον Ιησού ήταν πλέον αδύνατη.

Ποιος ήταν ο ρόλος αυτών των ατόμων σε αυτήν την τόσο πρώιμη φάση του Κινήματος; Ελάχιστοι από αυτούς θα είδαν εξ αρχής τους εαυτούς ως δασκάλους ή πνευματικούς καθοδηγητές άλλων. Μάλλον ένιωθαν αυτό που περιγράφεται στο Πράξ. 1:8: «μάρτυρες του Ιησού», του έργου του και της αναστάσής του – γεγονότα που πίστευαν πως είχαν προλεχθεί από προφήτες του παρελθόντος. Παρά τις διαβεβαιώσεις τους, όμως, η πεποίθηση αυτή θα έπρεπε να βρει ερείσματα στα συγγράμματα που θεωρούνταν γενικά θεόπνευστα μεταξύ των Ιουδαίων, ιδίως στον «Νόμο και τους Προφήτες».

Η διαδικασία αυτή μόνο απλή δεν ήταν. Δεν υπήρχε γενική συμφωνία στο ποια ακριβώς αποσπάσματα αποκάλυπταν πληροφορίες για τον Μεσσία και ποια όχι. Στην πραγματικότητα, δεν υπήρχε καν ομοφωνία για το πόσοι θα ήταν οι αναμενόμενοι σωτήρες που θα χρίζονταν από το Θεό· οι Εσσαίοι, λόγου χάρη, ανέμεναν δύο. Στα ίδια τα Ευαγγέλια, ακόμη κι οι στενοί ακόλουθοι του Ιησού δεν κατανοούν την εκπλήρωση μιας προφητείας στο πρόσωπό του, παρά μόνο όταν τους την εξηγεί ο ίδιος.⁴⁴ Είναι κατάδηλη εδώ η ανάγκη που σύντομα ένιωσαν οι πρώτοι ακόλουθοι του Ιησού να αποδείξουν τη βασική τους πεποίθηση μέσα από τις Γραφές. Εδώ εντοπίζουμε, κατά τη γνώμη μου, τον δεύτερο

42. Ενδεικτικά, Ρωμ. 1:1, Γαλ. 1:1.

43. Κατά τη γνώμη μου, αυτός είναι κι ο λόγος που μοιάζει ιστορικά αξιόπιστη μια κάπως μαζική ένταξη Ιουδαίων στο κίνημα μετά την Πεντηκοστή, καθώς δεν απαιτούσε κάποια σοβαρή αλλαγή στον τρόπο σκέψης ή τις πεποιθήσεις του μέσου Ιουδαίου της εποχής, παρά μόνο την ανεπιφύλακτη αποδοχή του Ιησού ως Χριστού, καθώς και της αναστάσής του.

44. Ενδεικτικά, Λουκ. 24:27.

βασικό ρόλο που κλήθηκε να παίξει ο αρχικός πυρήνας των μαθητών.

Το πρόβλημα, ωστόσο, είναι πως αυτός ο δεύτερος ρόλος απαιτούσε μια κατάρτιση στις εβραϊκές Γραφές. Δεν είχαν όλοι την ικανότητα να εντοπίζουν γραφικά αποσπάσματα και να τα εξηγούν με τρόπο που να εναρμονίζεται με τη βασική πεποίθηση του Κινήματος. Όσα άτομα μπορούσαν όντως να το κάνουν αυτό, όπως ο Λευίτης Ιωσήφ Βαρνάβας και ο μετέπειτα απόστολος Παύλος,⁴⁵ θα έπαιζαν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στην εδραίωση, την ενίσχυση και την περαιτέρω διάδοση του Κινήματος. Ο μικρός τους αριθμός, ωστόσο, σε συνδυασμό με τη γεωγραφική εξάπλωση του Κινήματος εκτός Ιερουσαλήμ, θα απαιτούσε από αυτά τα άτομα να μετακινούνται από όμιλο σε όμιλο, με μόνη εναλλακτική τη σύνταξη κειμένων ή επιστολών.

Κατά τη γνώμη μου, λοιπόν, δύο ήταν οι ανάγκες που καθιέρωσαν εξαρχής σχέσεις δικτύωσης και τακτικής επικοινωνίας μεταξύ των κατά τόπους κοινοτήτων ακολούθων του Ιησού: πρώτον, η ανάγκη για επαφή και διδασκαλία από άτομα που είχαν γνωρίσει προσωπικά τον Ιησού και, δεύτερον, η ανάγκη να τεκμηριωθεί η μεσσιανική του ταυτότητα και υπόσταση από τις εβραϊκές Γραφές. Αμφότερες οι ανάγκες αυτές μπορούσαν να καλυφθούν από περιορισμένο αριθμό ατόμων, που αναγκάζονταν έτσι να ταξιδεύουν από κοινότητα σε κοινότητα και να επικοινωνούν μαζί τους μέσω επιστολών ή αντιπροσώπων.

Συμπεράσματα

Θα ήταν κατάλληλο να συνοψίσουμε τα κύρια συμπεράσματά μας:

- Πρώτον, η αρχική κοιτίδα του Κινήματος των ακολούθων του Ιησού ήταν αναμφίβολα η

Γαλιλαία. Παρόλα αυτά, και μολονότι υπήρχε η διάθεση μεταξύ των μαθητών να επιστρέψουν εκεί μετά τον θάνατό του, η ηγεσία του Κινήματος, υπό το βάρος εσχατολογικών προσδοκιών και μιας ανέλπιστα μαζικής ένταξης νέων μελών στο Κίνημα, αποφάσισαν τη μεταφορά της έδρας τους στην Ιερουσαλήμ.

- Δεύτερον, ανεξάρτητα από τις προθέσεις της ηγεσίας του Κινήματος και τα σχέδιά τους για το μέλλον, η γεωγραφική εξάπλωση εκτός της Ιερουσαλήμ δεν φαίνεται να ήλθε με δική τους πρωτοβουλία, αλλά ως αποτέλεσμα της εκδίωξης της πλειονότητας των μαθητών από την Ιερουσαλήμ και της επακόλουθης μετακίνησής τους προς βορρά. Στις Πράξεις, οποιαδήποτε κίνηση για περαιτέρω γεωγραφική εξάπλωση δεν αποδίδεται στους αποστόλους, αλλά σε δευτερεύοντα μέλη του Κινήματος.
- Τέλος, η ανάγκη για τακτική με άτομα που είχαν γνωρίσει προσωπικά τον Ιησού, καθώς και η ανάγκη τεκμηρίωσης της μεσσιανικής υπόστασης του Ιησού στις εβραϊκές Γραφές συνέβαλλαν σημαντικά, κατά τη γνώμη μου, στη διαμόρφωση δικτύων επικοινωνίας και εξουσίας μεταξύ των κατά τόπους κοινοτήτων των ακολούθων του Ιησού.

Τα συμπεράσματα αυτά φωτίζουν εξελίξεις με εξαιρετική σημασία για την περαιτέρω εξέλιξη του Κινήματος. Η κατανόηση του πώς ο χριστιανισμός γιγαντώθηκε σε ένα τόσο εχθρικό κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον προϋποθέτει την όσο το δυνατόν καλύτερη αποσαφήνιση των απαρχών του.

45. Πράξ. 4:36–37.